

Rondblik

Interkerkelijke samenwerking bij evangelisatie

Achterliggende kerkvisie

S.M. Alserda

Dit artikel is een vervolg op een eerder artikel, waarin ik de betekenis en de historische achtergrond van artikel 26 KO heb besproken. Daarbij kwam de vraag naar voren naar de achterliggende kerkvisie. Die is hierbij immers van doorslaggevende betekenis.

De actualiteit

In 2007 diende op een vergadering van de classis Groningen een notitie over interkerkelijke samenwerking bij evangelisatie. Ik citeer daaruit het volgende: *Het zou geweldig zijn wanneer niet-christenen Jezus leren kennen, in Hem gaan geloven en zich zo voegen bij de gemeente van Christus. Van welke kerkelijke gemeente mensen vervolgens lid willen worden, daarin heeft men de vrije keus. Het hangt af van bij welke gemeente en leer men zich thuis voelt. Oproepen tot gereformeerd zijn roept bij de meerderheid ... weerstand op. Teveel drang, waarbij de vrije keus in het geding komt.*

Dit is wat er leeft in de plaatselijke evangelisatiecommissies, zo meldde deze notitie. Uit eigen waarneming kan ik bevestigen dat dit in onze gemeenten leeft. Jongeren bijvoorbeeld willen vaak wel hun geloof in Christus belijden, maar weten nog niet of ze ook voor de GKv kiezen. Dat is ook minder belangrijk. Als je maar van harte in Jezus Christus gelooft. Dan maak je ook deel uit van zijn lichaam. En dat is dan de 'algemene christelijke kerk' van art. 27 NGB. Iets als een 'onzichtbare kerk' dus. En als je van kerk verandert, dan blijf je lid van Christus' lichaam. Ook als je kiest voor een gemeenschap als de Vrije Baptisten Gemeente (VBG). De kerkvraag wordt dus erg secundair.

Maar dat is wel een andere kerkvisie dan achter artikel 26 KO zit. Er is in het denken over de kerk binnen de GKv dus duidelijk iets veranderd. Interkerkelijke Samenwerking bij Evangelisatie is nog maar één van de actuele discussies in de GKv, die de kerkvraag als achtergrond hebben.¹ Daarom is het van belang om apart bij die kerkvraag stil te staan. Wat is onze gereformeerde visie op de kerk? Moet de kerkvisie uit ons verleden misschien worden bijgesteld? En een vraag die daaraan vastzit: hoe kijk je aan tegen de 'gereformeerde léér', zoals ook art. 26 KO die noemt? Die vraag is dus nog breder dan de kerkvraag.

De Bijbel

Wanneer God mensen brengt tot geloof in zijn Zoon Jezus Christus, verbindt Hij die mensen ook aan elkaar, als broeders en zusters. God voegt zo mensen toe aan 'de kring (van hen), die behouden worden' (Hand. 2:47). Zo ontstaan overal waar het evangelie wordt aangenomen, gemeenten. Aan die gemeenten geeft God oudsten en andere voorgangers/ambtsdragers, om leiding te geven en de zorg van Christus, als de Goede Herder, handen en voeten te geven. Binnen die gemeente geeft God mensen aan elkaar, als broeders en zusters, binnen zijn Gezin (vgl. NGB art. 35), om elkaar tot een hand en een voet te zijn: vele leden, één lichaam (Rom. 12; 1 Kor. 12).

In de Bijbel (NBV) zijn de woorden 'gemeente' en 'kerk' uitwisselbaar, omdat beide woorden vertalingen zijn van het Griekse woord 'ekklesia'. Dat woord zegt al iets over kerk-zijn, want het betekent letterlijk: vergadering van hen 'die door Christus uit de wereld geroepen zijn',

om als Gods volk heilig voor Hem te leven. Van die gemeente geldt: dat ze één is, heilig, christelijk, katholiek (algemeen) en apostolisch. Dat zijn de zogenaamde ‘eigenschappen’ van de kerk², zoals we belijden in de Apostolische Geloofsbelijdenis en in de Geloofsbelijdenis van Nicea. Over twee van die eigenschappen wil ik in dit kader wat meer zeggen, namelijk *katholiek* en *één*.

Katholiciteit en eenheid

Bij het begrip *katholiciteit* gaat het erom dat Christus’ kerkvergaderend werk alomvattend is (vgl. HC vr./antw. 54). De kerk is verbreid en verstrooid over de hele wereld (NGB art. 27). Dus niet aan plaatsen of personen gebonden. En de kerk is van alle tijden.

Dat is om zo te zeggen de buitenkant van die katholiciteit.³ Maar die katholiciteit heeft ook alles te maken met de universele boodschap van de Bijbel, dus met de *léér* (*apostoliciteit*: blijven bij de leer van de apostelen, vgl. Hand. 2:42; Ef. 2:20). Het gaat om de volle rijkdom die God schenkt. God de Vader, die de Schepper van alles is. Die zijn schepping in stand houdt. En er is niets wat buiten Hem om gaat. Zijn Woord omvat het hele leven. Jezus Christus, die de enige Verlosser is voor alle mensen (Hand. 4:12), aan Wie gegeven is alle macht in hemel en op aarde (Mat. 28:18). Hij is Hoofd boven al wat is (Ef. 1:22). Zo vergadert Hij zijn kerk, uit alle volken en talen. En het is de Geest die ons aan dit alles deel geeft. Alles wat we in Christus hebben. En die ons doet leven vanuit die rijkdom.

Ook daarover gaat het bij de katholiciteit van de kerk. En dan nog een derde aspect: de bijbelse boodschap is niet eenzijdig, maar veelzijdig. De Bijbel leert ons om in veel opzichten met twee woorden te spreken. Bijvoorbeeld als het gaat om Gods soevereiniteit en de menselijke verantwoordelijkheid. Als het gaat om God die mensen kiest en mensen die voor God kiezen. Als het gaat om belofte en eis, over ‘reeds’ en ‘nog niet’. Een voorbeeld bij dat laatste: in Christus zijn we een nieuwe schepping, maar toch zijn we nog lang niet nieuw; in Christus beschouwt God ons als zonder zonde, maar we doen nog steeds zonde. Kortom: ‘we moeten steeds meer wórdén, wat we in Christus al zijn.’

Dat geldt ook t.a.v. de kerk: met twee woorden spreken. Over de éne kerk kunnen we namelijk spreken vanuit twee verschillende invalshoeken: 1. Christus roept mensen tot geloof en brengt gelovigen bij elkaar, en 2. gelovigen komen daadwerkelijk samen. Hoewel 1 en 2 in de praktijk niet automatisch samenvallen, gaat het toch om één en hetzelfde werk van Christus en gaat het dus ook nog steeds om één en dezelfde kerk van Christus. Dat belijden we ook in HC Zondag 21: vr./antw. 54 gaat over Christus’ kerkvergaderend werk, en vr./antw. 55 gaat over de plicht van elke gelovige zijn gaven beschikbaar te stellen. En in NGB art. 27-29: art. 27 legt de nadruk op het werk van Christus, en art. 28-29 leggen de nadruk op de verantwoordelijkheid van de gelovige.⁴ Dat moet ons bewaren voor eenzijdigheden. We mogen de bijbelse boodschap niet versmallen tot ons eigen systeem, waarin alles moet kloppen. In de kerk mag je nooit zweren bij je eigen specialiteiten, bijvoorbeeld eenzijdige nadruk op verbondsmatig denken of op de toe-eigening van het heil, op kerklid zijn of op persoonlijk geloof. Ook hier dus met twee woorden blijven spreken.⁵

Uit dit alles blijkt dat de katholiciteit van de kerk alles met haar *éénheid* te maken heeft. Je mag zelfs zeggen: juist omdat de kerk katholiek is, kan zij ook één zijn.

Die eenheid blijkt ook verder uit de Bijbel. In de eerste plaats al uit het woordgebruik: het enkelvoud ‘kerk’ of ‘gemeente’ duidt meerdere malen het totaal aan (bijv. Mat. 16:18). Jezus Christus benadrukt die eenheid (Joh. 10 en 17). Zo ook Paulus (bijv. Ef. 4:1-6 en Fil. 2:1-11). En het blijkt uit de beelden die in de Bijbel voor de kerk gebruikt worden:

- volk van God (één Koning en één koninkrijk),

- lichaam van Christus (ook: zijn bruid),
- tempel van de Geest.

Wanneer de Bijbel zó over de kerk spreekt, dan is het voor ons van belang om hieraan recht te doen, zowel in ons spreken over de kerk als ook in de manier waarop we zelf kerk willen *zijn*. Bij dat laatste gaat het dus niet alleen om de bijbelse leer *over* de kerk, maar ook of de leer *van* de kerk bijbels is: de kerk is geroepen om de leer van de Bijbel uit te dragen.

Eenheid en waarheid

Van beide, de katholiciteit en de eenheid van de kerk, geldt dat ze staan of vallen met het bewaren van de léér van de Bijbel (vgl. Gal. 1:6-9; 1 Tim. 1:3,10; 4:16; 6:1,3; 2 Tim. 4:3; Tit. 1:9; 2:1,7,10; Op. 22:19). De kerk is immers pijler en fundament van de waarheid (1 Tim. 3:15). Dus de kerk zélf staat of valt daarmee!

Uit het citaat aan het begin van dit artikel blijkt dat er kennelijk anders tegen de ‘gereformeerde leer’ aangekeken wordt: niet hetzelfde als de ‘bijbelse leer’, maar iets als een vrijgemaakte specialiteit, een soort vrijgemaakte cultuur. Je bent vrij om daar wel of niet voor te kiezen. Bepalend is, of iemand zich daarbij wel of niet thuis voelt.

Naar mijn idee spelen hier vaak drie aspecten een rol. Het eerste is het onderscheid tussen pretentie en praktijk. Want art. 26 KO bedoelt met die ‘gereformeerde’ leer niets anders dan de bijbelse leer, zoals de kerk die door de eeuwen heen, ook door tijden van reformatie (= ‘gereformeerd’) heen, heeft bewaard. Dat is de pretentie. Maar de vraag moet ook steeds weer worden gesteld: maken we die pretentie ook wáár? Gaat het nog steeds over die bijbelse leer, of gaat het soms toch ook over een vrijgemaakte specialiteit (zie boven bij ‘katholiciteit’)? De pretentie is tegelijk ook onze norm: wat zegt de Bijbel? Om die norm moet het ook gaan wanneer we anderen oproepen om ‘gereformeerd’ te zijn.

Het tweede aspect is de veronderstelling dat de Bijbel op verschillende manieren kan en mag worden uitgelegd. Je hebt dan de gereformeerde uitleg, maar daarnaast bijvoorbeeld ook de evangelische uitleg. De één leest de Bijbel en komt uit bij de kinderdoop. De ander leest dezelfde Bijbel en komt tot afwijzing van de kinderdoop. Kennelijk is de Bijbel voor meerderlei uitleg vatbaar.

Dat is een riskant uitgangspunt. Want dan kun je op veel punten de Bijbel wel dicht doen: je komt er toch niet uit. Conclusie: de Bijbel is niet duidelijk. En uiteindelijk is God zelf de oorzaak van allerlei verdeeldheid en scheuring. Maar de Bijbel zelf spreekt deze conclusie nadrukkelijk tegen (2 Petr. 1:20-21). Niet de Bijbel is onduidelijk, maar het probleem zit in de mensen die de Bijbel lezen. Als mensen hebben we maar een beperkt inzicht. En als mensen willen we de Bijbel soms in een bepaalde richting lezen (vgl. 2 Petr. 3:16). Daarom moeten we de Bijbel blijven bestuderen: teksten in hun verband plaatsen en oog hebben voor de doorgaande lijn in de Bijbel. Daar hebben we elkaar ook bij nodig: gelovigen vandaag en gelovigen van vroeger. Want wij zijn vandaag niet de eersten die de Bijbel lezen (Ef. 3:16-19; 1 Kor. 14:36). En we hebben Gods hulp nodig, dus bidden om verlichting door de Heilige Geest. Want God heeft beloofd dat de Geest ons zal leiden in alle waarheid (Joh. 14:17,23-26).

Het derde aspect is de gedachte dat je binnen de bijbelse waarheid kunt onderscheiden tussen fundamentele en niet-fundamentele waarheden. Dat is een onderscheid dat vooral in verband met interkerkelijke evangelisatie naar voren wordt gebracht. Ook al zijn er verschillen in de

leer, je kunt toch wel samen evangeliseren. Want bij evangelisatie gaat het om de fundamentele waarheden.

Ook dit is een gevaarlijke redenering. Want wie maakt uit of iets wel of niet fundamenteel is? De Bijbel heeft wel een kern: Jezus Christus (vgl. HC vr./antw. 19). En niet alle bijbelteksten staan even dicht bij die kern. Maar je kunt niet zomaar de conclusie trekken: dus zijn sommige waarheden in de Bijbel minder belangrijk en mag je daar verschillend over denken. Want het staat niet voor niets in de Bijbel.⁶

In de Bijbel worden dwalingen bestreden, dwaalleraars ontmaskerd en uit de gemeente gebannen. Huichelaars worden aangepakt (zie bijv. Hand. 5). En Jezus bidt (nog steeds!) voor de eenheid van de gelovigen (Joh. 17). Daaruit mag worden afgeleid dat het nog steeds de roeping van de gelovigen is om de eenheid met andere gelovigen te zoeken en gestalte te geven. Dat heeft alles te maken met de katholiciteit van de kerk: wie katholieke kerk wil zijn, moet de eenheid zoeken met allen die aan Gods Woord onverkort willen vasthouden! Anders verlies je die katholiciteit en loop je het gevaar te verworden tot een sekte.⁷ Het gaat dus om *waarheid* en *eenheid*: om de waarheid van Gods Woord en op die basis om eenheid van de gelovigen (Joh. 17:17).

In dat kader staat art. 28 (en 29) NGB. En in dat kader staat ook art. 26 KO!

Onzichtbaar?

Nog weer even het citaat aan het begin van dit artikel. Daarin komt deze gedachte naar voren: wie in Jezus Christus gaat geloven, voegt zich *zo* bij de gemeente van Christus. En *vervolgens* kun je lid worden van een kerkelijke gemeente.

Dat is de gedachte van een ‘onzichtbare’ kerk: alle oprechte gelovigen zijn dan lid van de ene kerk van Christus, in welk kerkverband je ook zit. En ook wanneer je van geen enkele (plaatselijke) kerk lid bent.

De kerk heeft inderdaad onzichtbare aspecten. Iemand als prof. Douma heeft hier terecht op gewezen.⁸ Art. 29 NGB heeft het over huichelaars, die wel in de kerk zijn, maar toch niet bij de kerk horen. Dat is iets wat wij niet zien. En wanneer je de kerk definieert als de optelsom van alle gelovigen/uitverkorenen, dan is die kerk voor een belangrijk deel niet zichtbaar. Tenminste, niet voor onze ogen. Omdat we niet alles kunnen overzien. Maar voor een deel zien we die kerk dan toch wel. En anderen zien die kerk weer voor een ander deel. Dus is de term ‘onzichtbare kerk’ alleen daarom al minder geschikt. Bovendien is de kerk veel méér dan de optelsom van alle gelovigen (zie boven bij katholiciteit en eenheid).

In de praktijk is het begrip ‘onzichtbare kerk’ vaak ook een vluchtweg om je te onttrekken aan de roeping je bij de ware, dat is de katholieke, kerk te voegen. Want die ene katholieke kerk is wel altijd concreet aanwijsbaar: die presenteert zich namelijk in vele plaatselijke kerken.⁹

Als argument voor die ‘onzichtbare kerk’ wordt vaak gewezen op HC vr./antw. 20. Daar staat dat je door het geloof bij Christus bent ‘ingelijfd’. Dat ‘ingelijfd’ wordt dan uitgelegd als: lid van het lichaam van Christus, dat is: lid van de kerk. Dat bedoelt de HC hier echter niet (zie de tekstverwijzingen). Een gelovige is niet ‘automatisch’ kerklid.¹⁰

Een ander veel gehoord argument: NGB art. 27 gaat over de ‘algemene christelijke kerk’. Terwijl het in art. 28-29 over een concrete plaatselijke gemeente gaat. Dus een ‘onzichtbare kerk’ in art. 27? Uit de tekst van de NGB zelf is echter al duidelijk dat dit onderscheid niet juist is: art. 28 sluit direct bij art. 27 aan en zegt ‘*deze vergadering*’. Het gaat in deze drie artikelen dus over één en dezelfde kerk.¹¹

Tegenover deze (m.i. onjuiste) argumenten wil ik er nog op wijzen dat de bijbelse uitdrukking ‘lichaam van Christus’, als beeld voor de kerk, de zichtbaarheid van de kerk nog benadrukt. De bedoeling van dit beeld is namelijk dat gemeenteleden samen een ‘lichaam’ (moeten) vormen, waarvan de leden elkaar tot een ‘hand’ en een ‘voet’ zijn. Het gaat hier dus vooral over de concrete plaatselijke gemeente. En niet over een ‘onzichtbaar’ lichaam van Christus.¹² Conclusie: niet elke oprecht gelovige is lid van het lichaam van Christus. Er zijn gelovigen buiten de kerk. Daarom kan en moet er ook gesproken worden over de roeping om je bij de (ware) kerk te voegen.

Christus niet scheiden van zijn lichaam

Bij evangelisatie gaat het erom dat mensen het volle evangelie horen en aannemen. Zo krijgen ze deel aan Christus. En zo wil Christus hen ook tot zijn kerk vergaderen.

Hierbij is het onjuist om een scheiding te maken tussen Christus en zijn lichaam. Je kunt dus niet zeggen: het gaat erom mensen tot Christus te brengen en de kerk is secundair (zie citaat in het begin van dit artikel).¹³ Dat laatste zegt iemand als Griffioen¹⁴ niet, maar hij maakt toch wel een onjuiste scheiding, als hij schrijft dat we mensen allereerst naar de Here Jezus moeten brengen en niet naar de kerk. Hij noemt dat zelfs een ‘onomstreden regel’. We prediken inderdaad de Christus, maar daarin prediken we tegelijk ook de kerk als het lichaam van Christus. Dan is de uitdrukking ‘propaganda maken’ minder gelukkig, maar we moeten wel concreet aanwijzen waar vandaag die ene katholieke kerk te vinden is.

Aan de andere kant moeten we hier wel *onderscheiden*. We mogen dankbaar zijn wanneer - via andere kerken - mensen tot geloof in Christus komen. We mogen erkennen dat Christus' Geest ook zó kan werken.¹⁵ Griffioen grijpt dit aan (met een beroep op Mat. 12:30 en Mar. 9:39¹⁶) om te pleiten voor samenwerking. Maar hier zal het werken aan kerkelijke eenheid dan toch het eerste programmapunt moeten zijn, vóórdat er sprake kan zijn van volledige¹⁷ samenwerking bij evangelisatie. Wanneer kerkelijke éénwording niet mogelijk blijkt, dan geldt dat ook voor samenwerking bij evangelisatie.

Anderzijds: wanneer we zo erkennen dat er oprecht gelovigen (kunnen) zijn buiten de kerk, moeten we ook niet aarzelen om hen royaal onze broeders en zusters te noemen.¹⁸ Zoals Christus mensen al *schapen* noemt, ook al moeten ze nog bij de stal worden gebracht (Joh. 10). Tegelijk houden we staande dat ze tegen Gods bevel handelen (art. 28 NGB). Maar het is nooit onze kerkvisie geweest dat ze dan niet in de hemel zouden komen.¹⁹

Conclusie

Moet onze kerkvisie uit het verleden worden bijgesteld? Als het gaat om de officiële kerkleer, heb ik daar geen goede gronden voor gevonden. Wel is er in de praktijk terecht een nuancering gekomen.²⁰ We mogen voluit erkennen dat er broeders en zusters buiten de kerk (kunnen) zijn. We hebben terecht meer oog gekregen voor het goede dat er ook in andere kerken en bij andere christenen gevonden kan worden. Vaak kunnen we over en weer van elkaar leren. Maar dat moet ons niet de ogen doen sluiten voor dwalingen.

We hoeven ook niet alle andere kerken van etiketten te voorzien.²¹ En we mogen oog houden voor nuanceringen wanneer plaatselijke trouwe kerken (nog) niet breken met een verkeerd kerkverband.

Maar de conclusie moet ook zijn: het blijft de roeping van alle gelovigen om zich te voegen bij die ene katholieke kerk van Christus. Omdat de eenheid van de gelovigen voor Christus nog steeds een zaak van groot belang en van gebed is. Juist ook met het oog op de

verkondiging van zijn heil in deze wereld (Joh. 17). Daarom is interkerkelijke (volledige) samenwerking bij evangelisatie een brug te ver. De consequentie moet dan wel zijn dat we met des te meer ijver zélf werk maken van evangelisatie! En waar we elkaar als ware kerken herkennen, moet het eerste programmapunt daarom niet zijn: samenwerking in evangelisatie, maar: samenspreking over kerkelijke eenwording. Pas wanneer er van een zusterkerkrelatie sprake is, kan volledig worden samengewerkt.²² Zo blijven we ook in de evangelisatie werken aan de eenheid van Christus' kerk. Dat was en is de bedoeling van art. 26 KO. Die bedoeling is niet achterhaald en ook geen 'vrijgemaakte' specialiteit (gezien ook de historische achtergrond van dit artikel), maar staat in het kader van de belijdenis van die ene katholieke kerk van Jezus Christus.

Noten:

1. Bijvoorbeeld: 'externe' gasten aan het avondmaal, perforatie van kerkgrenzen, 'shoppen', kerkelijk gemengde huwelijken, onttrekkingen naar andere kerken, bruikbaarheid 'Alpha-cursus'. Zie ook mijn website (www.alserda.web-log.nl), waar ik onder Gereformeerde Identiteit ook breder inga op een Gereformeerde Kerkvisie (onderdeel 3). De tekst staat onder de dia's van de powerpointpresentaties. Er is een samenvatting als Worddocument te downloaden.
2. Niet te verwarren met de bekende drie 'kenmerken' van de kerk uit art. 29 NGB. De eigenschappen geven antwoord op de vraag: wat is de kerk? De kenmerken helpen antwoord te vinden op de vraag: wáár is de kerk? (zie B. Kamphuis in: themanummer van *De Reformatie*, 27 februari 1993).
3. Zie voor dit gedeelte: B. Kamphuis, 'Katholiek' (schooldagrede, gepubliceerd in: *De Reformatie*, 17 oktober 1992) en P.L. Voorberg, 'Wat is de kerk?' (vier artikelen in: *De Reformatie*, oktober/november 1999), p. 130v.
4. Zie ook E. Brink, *Het Woord vooraf* (2004), p. 130 en B. Kamphuis, *Boven en beneden*, in: *De Reformatie*, 23 juli 2005.
5. Ik denk hier ook aan wat prof. Te Velde zei over de breedheid van de gereformeerde overtuiging (in: 'Met overtuiging gereformeerd'; lezing gehouden in Ten Boer, januari 2007).
6. Zie C. Trimp, *Kerk in aanbouw* (1998), p. 165-173.
7. Zie Trimp, *a.w.*, p. 99; zie ook zijn bespreking van het 'oecumenisch willen' bij K. Schilder (*a.w.*, p. 95v).
8. J. Douma in: *Het vuur blijft branden* (1979), p. 119. Ook bij Calvijn komen we die terminologie tegen. Maar Trimp wijst erop dat De Brès als opsteller van de NGB die terminologie van Calvijn toch niet heeft overgenomen. En verder is Trimp van oordeel dat de uitdrukking 'onzichtbare kerk' voor velerlei misverstand vatbaar is (*a.w.*, p. 57 en noot 10 op p. 108). Van der Jagt (in: J. Kamphuis / W.G. de Vries / J.W. van der Jagt, *De Kerk*, serie Woord en Wereld, 1995) wijst erop dat Calvijn deze uitdrukking anders gebruikte dan tegenwoordig vaak gebeurt: *niet* tegenover de zondige verdeeldheid van christenen (p. 72).
9. Trimp (*a.w.*, p. 61v) geeft hierbij een verhelderend voorbeeld: de zee. Je kunt bij Katwijk de zee zien en je kunt bij Oostkapelle de zee zien. Je staat op verschillende plaatsen en je ziet ook niet precies hetzelfde. Toch mag je zeggen: in beide gevallen zie je de zee. En dan heb je het nog steeds over een heel concreet zichtbare werkelijkheid, ook al overzie je nooit het geheel.
10. Ook Douma gebruikt dit argument (a.a., p. 120). Maar intussen heeft de GS Spakenburg-N (1987) uitgesproken: *De inlijving bij Christus door waar geloof (antw. 20 HC) en de inlijving in de christelijke kerk (antw. 74 HC) zijn niet dezelfde zaak of één werk van de Here (Acta, art. 172, besluit D1, grond 2)*; zie verder nog Voorberg, a.a., p. 129 en noot 16 op p. 132.
11. Zie Trimp, *a.w.*, p. 62; Kamphuis, *a.w.*, p. 37v; Van der Jagt, *a.w.*, p. 63v; E.A. de Boer ('Verantwoording van veranderingen', in: *De Reformatie*, januari 2006), p. 299v.
12. Zie Voorberg, a.a., p. 107, waar hij in noot 59 noteert: *De kerk als lichaam van Christus is de ambtelijk georganiseerde gemeente* (met verwijzing naar J. Kamphuis, *Verkenningen I*, p. 70v); ook E.A. de Boer legt hier de nadruk op de plaatselijke gemeente (zie: 'Gasten bij het heilig avondmaal', in: *De Reformatie*, december 2005, p. 187v).
13. Zie ook P.H. van der Laan, *Kan het samen?* p. 9; en K. de Vries, 'De opkomst van jongerenkerken' (drie artikelen in: *De Reformatie*, december 2002), p. 200.
14. Zie D. Griffioen, 'Samenwerking in zending en evangelisatie', in: *De Reformatie*, april 2000, p. 927.
15. Zie GS Spakenburg-N 1987: *God heeft ons aan de kerk en de prediking gebonden. Maar zelf bindt Hij toch niet zo aan haar, dat Hij met zijn Woord en Geest nergens anders is dan binnen de concreet aanwijsbare kerk, zoals wij haar in ambten, samenkomsten etc. kennen (Acta, besluit II, grond ad 1)*. En ook: *Steeds is erkend dat de Here in zijn welbehagen nieuw leven kan werken, ook kerkelijk leven, buiten de grenzen van de kerk, die in gehoorzaamheid zich heeft geïnstitueerd* (idem, grond ad 3, gewijzigd door de synode van Zuidhorn, *Acta* art. 15). Zie nog Van der Laan, *a.w.*, p. 10.

16. Het is de vraag of het beroep op deze teksten hier terecht is. Voor ingewijden: zie de preekschets van Joh. Francke hierover, gepubliceerd in het blad *Pro Ministerio*, augustus 1982. Uit deze preekschets blijkt, dat Francke voluit erkent dat Gods Geest ook via andere kerken of groeperingen kan werken, en dat we dankbaar moeten zijn wanneer zo mensen komen tot geloof en bekering.
17. Zie mijn vorige artikel, waar verschillende niveaus van samenwerking worden onderscheiden.
18. Voorberg wijst erop, dat Petrus (in Hand. 3:17) het heeft over de Joden die niet in Christus geloofden, als dwalende *broeders* (a.a., p. 104)
19. Voorberg wijst op K. Schilder, die van oordeel is dat Christus mensen ook vanaf hun sterfbed kan vergaderen tot de bovenafdeling van de kerk (a.w., p. 155)
20. Zie hierover bijvoorbeeld K. de Vries, '55 jaar Vrijmaking' (drie artikelen in: *De Reformatie*, november 1999), p. 148v) en M. te Velde in: *Vrijgemaakte vreemdelingen* (2007), passim.
21. Zie o.a. Trimp, a.w., p. 98, 99 en 275; en Van der Jagt, a.w., p. 66
22. Daarom is samenwerking met de CGK bij evangelisatie toe te juichen. Een praktische moeilijkheid hierbij is wel dat binnen de CGK over het algemeen gemakkelijker wordt gedacht over interkerkelijke samenwerking. Binnen de classis Groningen is op dat punt uitgesproken dat we hier over en weer van elkaar kunnen leren: *De Gereformeerde Kerken kunnen van de Christelijke Gereformeerde Kerken telkens opnieuw leren, dat het accent op het geloof in Christus belangrijk is. ... Anderzijds kunnen de Christelijke Gereformeerde Kerken van de Gereformeerde Kerken leren, dat kerkelijke gescheidenheid beslist een moeilijk punt is in het evangelisatiewerk, waar we niet makkelijk overheen moeten willen lopen. In het evangelisatiewerk is heenwerken naar de kerk van groot belang* (notitie classiscommissie over samenwerking, 2003).